

الگوسازی عوامل تأمین کننده امنیت پایدار مرزی؛ (مطالعه موردی مرزهای شرقی ایران)

نویسندگان: حسن پولادی^۱، محمد مهدی کشاورزبان^۲، هادی خان محمدی^۳، حسین اصلی پور^۴

تاریخ دریافت: ۹۵/۷/۷

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۵/۹/۲۵

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال نوزدهم، شماره ۷۲، پاییز ۱۳۹۵

چکیده

جمهوری اسلامی ایران در منطقه بی ثبات خاورمیانه، توانسته است یکی از امن ترین و با ثبات ترین حکومت ها و مرزها را ایجاد کند. این امنیت مرهون تلاش های گسترده و همه جانبه ای است که در کشور انجام می شود. در این میان اما مرزهای شرقی کشور، دارای پتانسیل بالایی برای ایجاد ناامنی می باشند که در صورت عدم کنترل، ممکن است به بحران امنیت ملی تبدیل شود.

این مقاله در صدد پاسخ به این سوال است که عوامل تأمین امنیت پایدار در مرزهای شرقی کشور چیست؟ نگارندگان به کمک روش نظریه پردازی داده بنیاد، در صدد الگوسازی عوامل موثر بر ایجاد امنیت پایدار در مرزهای شرقی کشور بر آمده اند. مطابق الگوی بدست آمده، سه دسته عمده عوامل مداخله گر (نظیر محرومیت های فرهنگی، قاچاقچیان بین المللی، حساسیت های قومی، نحوه تعامل نخبگان با موضوع)، عوامل علی (نظیر تمرکز بر ساخت هویت درون زا، افزایش توان نظامی داخلی، برنامه ریزی و سیاست گذاری) و عوامل زمینه ای (نظیر گسترش زیرساخت های اقتصادی - زیست محیطی، فرهنگی - اجتماعی، امنیتی - پدافند غیر عامل، سیاسی - قانونی و مذهبی) در ایجاد ناامنی مرزهای شرقی تاثیر گذارند. نتایج بدست آمده از تحلیل های بیانگر آن است که تأمین امنیت پایدار مرزهای شرقی، پیامدهایی از جمله حفظ جمعیت بومی، کنترل قاچاق کالا و همچنین از بین رفتن تهدیدهای سیاسی - امنیتی و اقتصادی را در پی خواهد داشت.

واژگان کلیدی:

امنیت، مرزهای شرقی، امنیت پایدار، تئوری داده بنیاد

۱. دانشگاه علامه طباطبایی / گروه فناوری اطلاعات بنیان hpoulady@gmail.com

۲. دانشگاه تهران / گروه فناوری اطلاعات بنیان m.keshavarzian@ut.ac.ir

۳. دکتری مدیریت دانشگاه علامه طباطبایی h.khanmohammadi110@gmail.com

۴. استادیار مدیریت دانشگاه علامه طباطبایی

۱- مقدمه و بیان مسئله

امنیت مرزهای شرقی کشور به علت ویژگی‌های خاص اقلیمی، مذهبی، قومی و جغرافیایی همواره برای کشور چالش آفرین بوده است. فقدان امکانات لازم برای پایش مداوم مناطق استراتژیک، گسترده‌گی مرزها، بی‌ثباتی دولت‌های همسایه یا اتخاذ سیاست‌های خصمانه از طرف آن‌ها و وجود گروه‌های تکفیری همواره بر آتش این چالش‌ها افزوده است. از این رو، ایجاد امنیت پایدار در منطقه شرق کشور از دغدغه‌های همیشگی سیاست‌گذاران امنیتی کشور بوده است.

موضوع امنیت و تأثیرات آن بر دیگر ابعاد کلان اجتماع از جمله بر اقتصاد، فرهنگ و علم و فناوری بر کسی پوشیده نیست. بی‌شک در جوامعی که ضریب امنیتی بالایی دارند می‌توان سنگ بنای اقدامات مهم اقتصادی و فرهنگی را بنا نمود؛ اما در صورت فقدان امنیت، پایه‌های اقتصادی و فرهنگی جامعه فرو خواهد ریخت.

البته در مقالات و آثار علمی مختلف، موضوع امنیت به صورت عام و امنیت مرزهای شرقی به صورت خاص مورد بحث واقع شده است؛ اما از یکسو، جامعیت روش تحقیق داده‌بنیاد در خصوص فراتحلیل و مدل‌سازی موضوعات کیفی و از سوی دیگر، نیاز به بروز رسانی تحقیقات در حوزه امنیت، نیاز به انجام این تحقیق را روشن می‌سازد که این خود، وجه تمایز این مقاله نسبت به مطالعات قبلی قلمداد می‌شود. جستجوی پژوهشگران به‌منظور یافتن الگویی چندجانبه از عوامل مؤثر بر تأمین امنیت مرزهای شرقی کشور بی‌نتیجه بود. عمده پژوهش‌های صورت گرفته در این باره، موضوع را از جنبه‌ای خاص مورد بررسی قرار داده‌اند. طبعاً به دلیل ویژگی‌های ماهوی روش داده‌بنیاد در تحلیل داده‌ها، نتایج به‌دست آمده از پژوهش حاضر سعی در بررسی موضوع از جنبه‌های مختلف داشته و این جنبه‌ها را به تفکیک شرایط علی، شرایط مداخله‌گر، شرایط زمینه‌ای مؤثر بر موضوع، راهبردها و پیامدهای تأمین امنیت پایدار ارائه می‌دهد.

سؤال اصلی پژوهش حاضر عبارت است از اینکه عوامل تأمین امنیت پایدار در مرزهای شرقی کشور کدام‌اند؟ در این راستا ابتدا مروری بر ادبیات موجود در حوزه امنیت، مخصوصاً امنیت و ناامنی در مرزهای شرقی کشور انجام می‌پذیرد. سپس مبتنی بر گام‌های روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد و به کمک داده‌های گردآوری شده در متن مصاحبه‌ها، مقالات، کتاب‌ها و... مضامین، کدهای باز و محوری تنظیم و در نهایت جدول نهایی الگوی داده‌بنیاد در خصوص عوامل مؤثر بر تأمین امنیت پایدار مرزهای شرقی کشور ارائه می‌شود.

۲- ادبیات نظری و پیشینه موضوع

۲-۱- چارچوب نظری امنیت پایدار

پایداری مفهومی تازه است که گسترش یافته و با اقبال روبه‌رو شده است و به سبب ظرفیت‌های گردآمده در آن، در پهنه‌های گوناگون به‌ویژه در موضوع «توسعه»، در سطح جهان و در محافل گوناگون بسیار مورد توجه قرار گرفته است. بر همین اساس «امنیت پایدار» ناظر بر درک جامعی است که بر پایه آن به همه عوامل مؤثر سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، امنیتی و... در کنار یکدیگر و در تعامل باهم توجه می‌شود. باور بر این است که مسائل اجتماعی پیچیده‌تر از آن است که در چارچوب نگرش‌های تک عاملی قرار گیرد و به صورت «یک‌جانبه‌نگری» تحلیل شود. هیچ بعدی را نمی‌توان به زیان ابعاد دیگر، فروکاست یا برآورد و... اینکه چاره در شناخت همه عوامل مؤثر و درک همه‌جانبه شرایط به دست خواهد آمد. «پایداری» به معنای «موازنه‌ای پویا» میان عوامل گوناگون و مؤثر اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... در جوامع در شرایط زمانی مشخص و متناسب با ویژگی‌های آن جوامع است. به نظر چنین می‌رسد که «پایداری» به سبب دامنه گسترده مباحث، فراگیری مفاهیم به‌ویژه برای پرهیز از گرفتار شدن در تحلیل‌های یک‌سویه و پذیرش نقش عوامل مؤثر در این امر و اثر آن‌ها بر یکدیگر، در عرصه امنیت و امنیت ملی نیز با عناوین «امنیت پایدار» و «امنیت ملی پایدار» بانگاهی به دگرگونی‌های آینده جهان، فصلی تازه در برابر ما گشوده است؛ چنان که امنیت با چشم‌انداز «پایداری» به گونه‌ای فزاینده در حال تبدیل شدن به «راهبرد امنیت جهانی» است. این باور با اقبال و پذیرش روزافزون نظریه پردازان و پژوهشگران برجسته در جهان روبه‌رو شده است.

امنیت پایدار امنیتی مبتنی بر رعایت مشارکت مردمی، ملاحظات فرهنگی و مقتضیات بومی است، به گونه‌ای که سخت‌افزار تأمین امنیت مردم‌اند، محتوا و مطالبات امنیتی بر اساس فرهنگ شکل می‌گیرد و شیوه به کارگیری نرم‌افزار از سوی سخت‌افزار درون‌زا و بومی به شرح ذیل است:

۱. فرهنگ محور: فرهنگ، محور، محتوا و نرم‌افزار جهت دهنده به مطالبات امنیتی است.

۲. مردم پایه: آحاد مردم تأمین کننده، ذی‌نفع، تداوم‌بخش و پاسدار امنیت پایدارند.

۳. درون‌زا: روش‌های دستیابی به امنیت توسط مردم با بهره‌گیری از فرهنگ، متناسب با نیازها و مقتضیات بومی و با اتکا به توانمندی‌های درونی ترسیم و محقق می‌شود.

(حمزه پور، ۱۳۹۱، ص ۸۷)

از نگاهی برخی دیگر از صاحب‌نظران، راهبردهای دستیابی به امنیت پایدار عبارت‌اند از:

- بازسازی مرجعیت امنیتی مردم نهاد
- استحکام نرم افزاری و سخت افزاری اصول امنیت پایدار
- استقرار نظام آموزشی اعتلایی ارتقایی
- مهندسی سازو کار سنجش ریاضی رفتار
- تحقق شاخص های نام کارگزاری در انتصاب مسئولان
- پالایش گرایش های انحرافی و تخدیری
- تبیین وابستگی معیشت و امنیت پایدار (لطفیان، ۱۳۹۱، ص ۵۴)

به اعتقاد برخی دیگر از صاحب نظران، «سرمایه اجتماعی» به عنوان یکی از شاخص های قدرت نرم، از نقش حائز اهمیتی در تولید امنیت برخوردار است. سرمایه اجتماعی، نوعی توانایی است که از گسترش اعتماد در یک یا بخش های خاصی از جامعه ناشی می شود. سرمایه اجتماعی می تواند در کوچک ترین و پایه ای ترین گروه اجتماعی (خانواده) و نیز در بزرگ ترین گروه (ملت) و در همه گروه های حدفاصل، تجسم یابد. (قدسی، ۱۳۹۱، ص ۱۵۳)

امنیت پایدار متضمن ورود به عرصه های جدیدی از موضوعات مربوط به امنیت است. این عرصه های جدید، مسئله امنیت را به بستری جدید و نورا می برد که تنها شامل حوزه های کلاسیک (نظامی) امنیت نمی شود. در این رویکرد، گستره های جدیدی از مسائل و مشکلات (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی که بوزان و ویور نیز در مطالعات خود اشاراتی به آن ها داشته اند) مدنظر قرار می گیرد. این گستره نوین طیفی از نیازمندی ها (تقاضاها) را بازنمایی می کند که صرفاً با تدابیر نظامی قابل حصول نیست، بلکه باید در چارچوب خواست های تازه شهروندان معاصر که ابعاد منطقه ای، ملی و فراملی به خود گرفته است، باز تعریف شود. لذا تفاوت عمده و اصلی امنیت و امنیت پایدار را باید در گستره حوزه های دخیل در امنیت پایدار دانست که به مراتب گسترده تر از حوزه امنیت است. سطح تحلیل امنیت ملی پایدار، نه فرد و نه دولت، بلکه نظامی برآمده از تعامل و همکاری بین افراد و گروه هاست.

جدول ۱- مقایسه نظری مفهوم «امنیت» و «امنیت پایدار»

امنیت ملی پایدار	امنیت ملی	نوع امنیت
جامعه	دولت	
کیت کراوس و مایکل ویلیامز	هانس جی موگنتا	نظریه پرداز شاخص
برابری فرصت ها	سرزمین / نهاد	موضوع امنیت
واقعیت یا احساس تبعیض	تهدید خارجی / شورش داخلی	منبع ناامنی

کارگزار نامنی	نظامیان / سلاح‌های پیشرفته	شبکه‌های اخلاقی اجتماعی
نقش نخبگان سیاسی	تصمیم‌گیری راهبردی	تسهیلگری
دغدغه جامعه	بقا	بالندگی و رهایی بخشی
اولویت خطر	تهدیدهای خارجی	آسیب‌پذیری‌های داخلی
جایگاه هنجاری بین‌المللی	تشریقاتی	فرصت‌های بین‌المللی
دغدغه دولت	تولید نظم و امنیت	توزیع امنیت و فرصت
مشارکت اجتماعی	عارضه غیرقابل‌انکار	ارزش قابل‌تحسین
رقابت نخبگان	شر لازم	فرصت بقا
روش تولید امنیت	وادارسازی	بازدارندگی و ترغیب

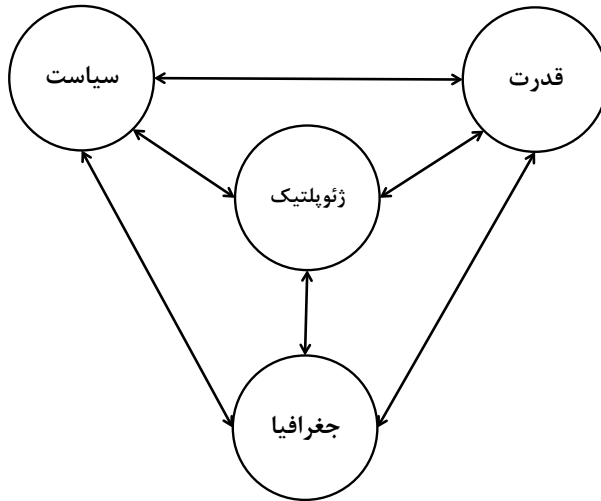
این مفهوم جدید امنیت به جای پارادایم کنترل در مبحث امنیت به معنی کلاسیک به این موضوع اشاره دارد که نمی‌توان همه پیامدهای ناامنی را به گونه‌ای موفقیت‌آمیز کنترل کرد. بلکه باید به رفع علل آن پرداخت و رویکرد حل مسئله را جایگزین کنترل کرد. در نهایت امنیت پایدار را می‌توان اطمینان قوی توأم با شواهد عینی نسبت به بقا، تداوم وضعیت‌ها و نظام‌های مؤثر در حفظ و ارتقای فیزیک جسمانی، هویت و دارایی‌های مادی و معنوی از سوی امنیت جویان در برابر تهدیدات موجود و متصور حال و آینده تعریف کرد. (جوادی ارجمند و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۱۴۹)

۲-۲-۲- تعریف مفاهیم و واژگان

۲-۲-۱- مباحث ژئوپلیتیک

تفاوت جغرافیای سیاسی با ژئوپلیتیک را این گونه گفته‌اند که جغرافیای سیاسی واحدهای سیاسی را با شکل‌های متفاوت حاکمیت در چارچوب مرزهای مشخص مورد مطالعه قرار می‌دهد در حالی که ژئوپلیتیک به علل و فلسفه شکل‌گیری مرزها و حاکمیت واحدهای سیاسی توجه دارد. ژئوپلیتیک به عنوان «دانش مرزهای بین‌المللی» (آجنیو، ۱۹۹۸) تعریف شده و آن را تأثیر متقابل سه عنصر جغرافیا، سیاست و قدرت دانسته‌اند. هم‌چنین در تعریفی دیگر ژئوپلیتیک «علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت و سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر» تعریف شده است. ژئوپلیتیک، در قالب مدل مفهومی زیر قابل تبیین است و در آن سه عنصر اصلی یعنی جغرافیا، قدرت و سیاست دارای خصلت ذاتی است. (حافظ نیا، ۱۳۸۵، ص ۳۷)

شکل ۱- تعریف ژئوپلیتیک

بنابراین جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک دو مبحث مکمل، از یک موضوع علمی هستند و به مطالعه نقش آفرینی قدرت سیاسی در محیط جغرافیایی می پردازند.

۲-۲-۲- تهدید

در تلقی عمومی، تهدید به ترسانیدن، بیم دادن از کسی یا چیزی گفته می شود. (معین، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۸۵۶) لیکن در مفهوم تخصصی آن، هرگونه فعالیت، رفتار یا وضعیتی که برآیند آن تضعیف امنیت و توان دفاعی کشور باشد را تهدید می گویند؛ اما آنچه اهمیت دارد عبارت است از اینکه مهم ترین مفهوم تهدید، متوجه امنیت ملی و منافع ملی می گردد. به عبارت دیگر تهدید پدیده ای است که می تواند ثبات و امنیت را در یک کشور به خطر اندازد. (افتخاری، ۱۳۸۵، ص ۶۹). باری بوزان، فقدان امنیت و ناامنی را بازتاب ترکیبی از تهدیدها و آسیب پذیری ها دانسته که جدا ساختن معنادار آن ها از یکدیگر غیرممکن است (بوزان، ۱۳۷۹، ص ۱۳۵). در فرهنگ عمید نیز کلمه تهدید، ترساندن و بیم دادن معنا شده است؛ اما در فرهنگ وبستر در مورد تهدید چنین آمده است:

- علامتی که حاکی از قریب الوقوع بودن واقعه ای ناخوشایند و یا ناگوار باشد، ابراز نیت و یا قصد اعمال شرارت آمیز و یا مخرب، به منظور تلافی و یا تنبیه در برابر کاری که انجام شده و یا انجام نشده است؛ ابراز نیت و یا قصد وارد آوردن ضرر یا آسیب بر دیگران از طرق غیرقانونی به ویژه با اعمال زور یا فشار بر فردی که مورد تهدید واقع شده است.
- چیزی که ماهیتاً و یا به علت رابطه اش با طرف مقابل، سعادت او را به مخاطره می اندازد.

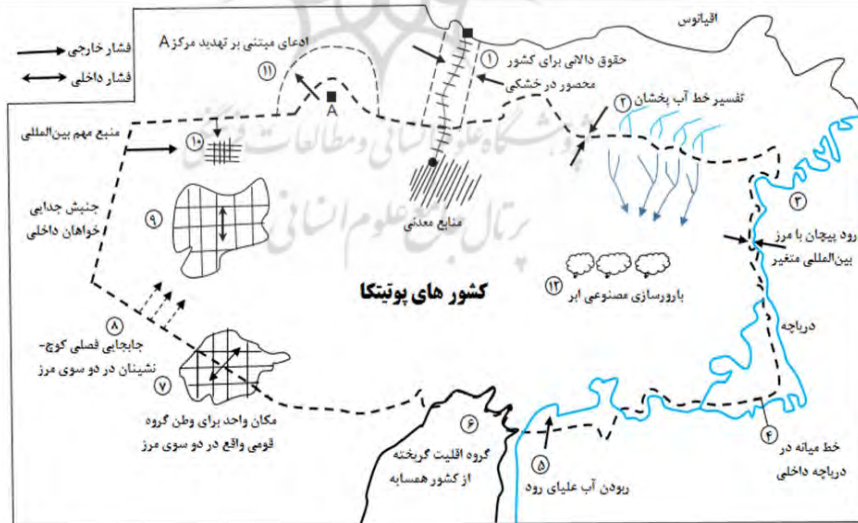
۲-۳- موقعیت جغرافیایی تهدید زا و تهدید زد

اگرچه با ظهور فناوری‌های پیشرفته به نظر می‌رسد برخی از ویژگی‌های جغرافیایی محدودکننده تهدید یا تسهیل‌کننده آن، بی‌اثر یا کم‌اثر گشته، لیکن رویکرد سنتی و فرا سنتی چنین حکم می‌کند که محاسبه این ویژگی‌ها در خصوص تهدیدات هنوز قابل توجه است.

ویژگی‌های جغرافیایی بسیاری از کشورها دارای تناسب با تهاجم یا دفاع هست و عملاً در راستای تقویت یکی از این دو عمل می‌نمایند. برخی از این عوامل عبارت‌اند از:

- مرزهای محصور به موانع طبیعی
- مرزهای محصور به موانع مصنوعی
- وسعت کشور
- موقعیت دریایی و ساحلی
- وضع توپوگرافی مرز (محدب و مقعر بودن مرز)
- شکل هندسی کشور

مورخان زیادی در طول تاریخ، علل جنگ‌ها را کاوش کرده‌اند که تلخیص یافته‌های پیچیده و متناقض آنان غیرممکن است ولی با وجود این، پیتر هاگت آن دسته از ملاحظات و عوامل جغرافیایی را که باعث بیشترین تنش بین کشورهایی شوند را در یک مدل فرضی (کشورهای پوتیتکا) ارائه داده است. (هاگت، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۳۷۲)

شکل ۲- عوامل آفریننده بیشترین تنش

سایر عوامل جغرافیایی که می‌تواند منشأ مشاجره بین کشورها قرار گیرد نیز به شرح زیر است:

- مرزهای مشترک طولانی خشکی و آبی
- منابع مشترک با همسایگان (منابع نفت و گاز، معادن آهن و مس و ...)
- کمبود منابع آب
- وضعیت ژئوپلیتیکی کشورهای همسایه
- بستر ناامن اجتماعی همسایگان در شرایط جنگ و گریز
- وابستگی غذایی و تسلیحاتی
- موقعیت تک‌نقشی و تک‌محصولی در اقتصاد بین‌المللی
- تعارض منافع در خارج از مرزها
- داشتن موقعیت کانونی برای جذب آوارگان (موقعیت ایران برای پناهندگان افغانی، عراقی و کویتی)
- عامل جمعیت از نظر کمی و کیفی
- وابستگی به آبراه‌های بین‌المللی (حسین، ۱۳۸۶، ص ۱۵۶)

۲-۲-۴- امنیت

نیاز به امنیت و رفتار امنیت جو یانه قدیمی‌ترین نیاز آدمی و انگیزه کنش او و از حیاتی‌ترین اهداف اجتماعات انسانی است؛ اما علیرغم این درجه از اهمیت، پژوهشی در خور اهمیت موضوع قدمت چندانی ندارد. (رنجبر، ۱۳۸۵، ص ۷۴ و ۷۵) بسیاری از دانشمندان علوم انسانی، امنیت را در ردیف مهم‌ترین نیازهای انسان قرار می‌دهند. سلسله‌مراتب نیازهای مزلو، امنیت را پس از معیشت و نیازهای فیزیولوژی در ردیف دوم اولویت نیازهای ضروری انسان قرار می‌دهد. (جاسبی، ۱۳۶۸، ص ۲۰۱)

در نظام جهانی معاصر، مهم‌ترین موضوعات امنیت اجتماعی قبیله‌ها، عشیره‌ها، ملت‌ها، تمدن‌ها، مذاهب و نژادها هستند (بوزان، ویور و دووید، ۱۳۸۶، ص ۱۸۹) اصولاً ممکن است به صورت هم‌زمان چهار نوع امنیت مختلف یا بیشتر مطرح باشد: امنیت یکایک شهروندان، امنیت ملت، امنیت رژیم و امنیت حکومت. اگر جامعه‌ای مرکب از گروه‌های فرقه‌ای مرکب از هویت‌های قومی یا مذهبی گوناگون باشد امنیت این گروه‌ها هم می‌تواند مطرح باشد و همین موجب می‌شود تا کنش و واکنش و رقابت میان بازیکنان مختلف حتی پیچیده‌تر و حل‌نشده‌تر گردد. (Job، ۲۰۰۵، ص ۱۵)

در کشورهای توسعه‌یافته، انواع امنیت به یکدیگر وابسته نیستند و یا وابستگی اندکی باهم دارند. اندیشمندان این کشورها می‌توانند از امنیت اجتماعی و داخلی تعریف ویژه‌ای

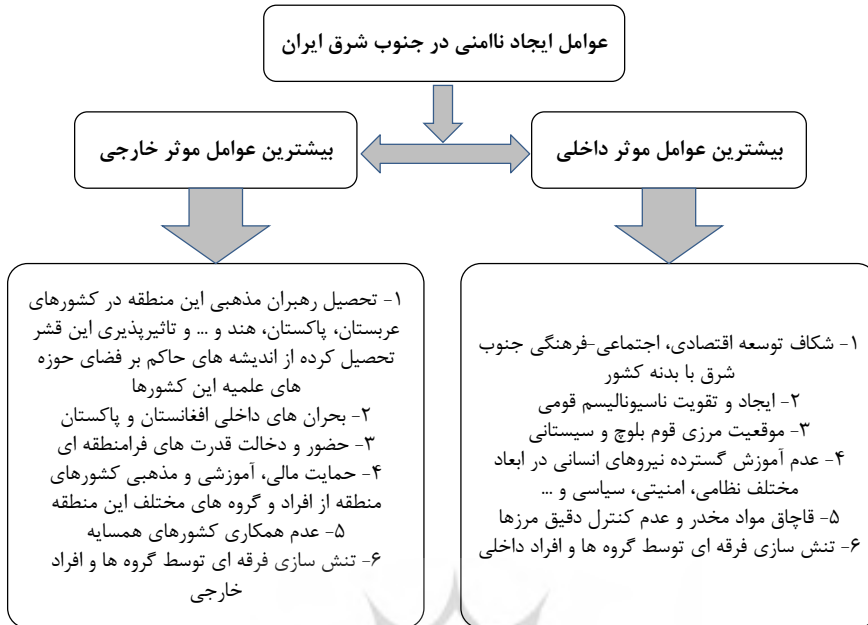
داشته باشند و یا بدون نظر داشت تهدیدات داخلی به تعریف امنیت ملی بپردازند. در مقابل در کشورهای در حال توسعه و جهان سومی، صورت‌های گوناگون امنیت در یکدیگر تنیده‌اند، قلمرو امنیت ملی بسیار گسترده شده تا آنجا که در بسیاری از این کشورها بی‌ثباتی سیاسی و نبود امنیت داخلی در مقام مقایسه با تهدیدات خارجی به مراتب سخت‌تر می‌نماید و ارزش‌های حیاتی را بیش از هر تهدید دیگر خارجی در معرض زوال و بی‌توجهی قرار می‌دهد. این درهم تنیدگی اقسام امنیت در کشورهای جنوب، بیشتر معلول بحران مشروعیت، فقدان اراده ملی و تنوع قومی و آشفتگی اقتصادی است. (بهرامی، ۱۳۸۵، ص ۹۸) بایلیز و رنگیر معتقد است که تحصیل امنیت از طریق قدرت نظامی به برانگیختن ناامنی در دیگران می‌انجامد. آرنولد و لفرز اظهار می‌دارد که امنیت، به درجه‌ای از حفاظت ارزش‌های موجود اشاره دارد. جان مروز امنیت را آزادی نسبی از تهدیدهای خطرناک می‌داند. بر اساس نقل والتر لیپمن، و لفرز متذکر می‌شود که یک ملت زمانی امنیت دارد که بتواند بدون خطر، از ارزش‌های اساسی خود حفاظت کند، از جنگ اجتناب نماید و بتواند در هنگام چالش، ارزش‌های خود را با موفقیت حفظ نماید. (میر عرب، ۱۳۷۹، ص ۱۳۵)

۲-۵- امنیت ملی

مسئله امنیت ملی، مفهومی غربی و عمدتاً آمریکایی است که پس از جنگ جهانی دوم مطرح گردید (آزر و این مون، ۱۳۷۹، ص ۱۱) اگر امنیت مهم‌ترین کارکرد و خدمت حکومت مدرن محسوب شود، امنیت ملی بزرگ‌ترین دغدغه هر نظام سیاسی است که با عناصر ایدئولوژیک و فرهنگی، اجتماعی و نظام پیوند خورده است. همچنین، تدابیر فراگیر برای حفظ و پاسداری از حاکمیت و قلمرو سرزمینی در لوای امنیت ملی سامان می‌یابد. رابرت ماندل امنیت ملی را چنین تعریف می‌کند: امنیت ملی شامل تعقیب روانی و مادی ایمنی بوده و اصولاً جزء مسئولیت حکومت‌های ملی است تا از تهدیدات مستقیم ناشی از خارج، نسبت به بقای رژیم‌ها، نظام شهروندی و شیوه زندگی شهروندان خود ممانعت به عمل آورند. (نویدنیان، ۱۳۸۵، ص ۵۶)

بوزان می‌گوید: «امنیت جوامع انسانی را عوامل پنج‌گانه نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی تحت تأثیر قرار می‌دهد.» و با هر نوع تهدیدی هم‌باید مقابله کرد. در تعریفی دیگر از تهدید علیه امنیت ملی آمده است: یک تهدید بر ضد امنیت عبارت است از عمل یا پیامد ناشی از رخدادی که هم شرایط مساوی را برای ساکنان یک کشور به صورت جدی و طی یک دوره نسبتاً کوتاه به چالش فراخواند و هم گزینه‌های حکومت و یا بازیگران غیر حکومتی را شدیداً محدود کرده و آن‌ها را در تنگنا قرار دهد. (افتخاری، ۱۳۸۱، ص ۴۹۹)

شکل ۳- عوامل ایجاد ناامنی در جنوب شرق ایران (احمدی پور، ۱۳۹۰، ص ۳۵)

۲-۲- پیشینه پژوهش

در راستای مسئله پژوهش حاضر، تحقیقات مختلفی انجام شده که هر یک از زاویه دید متفاوتی موضوع را مورد بررسی قرار داده‌اند. برخی مقالات در این حوزه، صرفاً به موضوع مرزها پرداخته و امنیت را از درگاه مباحث مرزی بررسی کرده‌اند.

برخی دیگر از حیث خاص امنیتی به موضوع نگاه کرده و چالش‌های امنیت مرزی را مورد بحث قرار داده‌اند. همچنین برخی مقالات از جنبه اقتصادی و فرهنگی به موضوع نگاه کرده و موضوعات اقتصادی همچون بیکاری، قاچاق و ... را مورد بحث قرار داده‌اند.

برخی مقالات نیز با اتخاذ زاویه دید ژئوپلیتیک موضوع را موشکافی کرده و به مرور مؤلفه‌های ژئوپلیتیک در تأمین امنیت منطقه پرداخته‌اند.

با توجه به دسته‌بندی‌های مورداشاره، برخی مقالاتی که در این حوزه نوشته شده‌اند

در جدول ۲ آورده شده‌اند:

جدول ۲- پیشینه پژوهش

نویسندگان (سال)-روش	مهم ترین یافته‌ها
جوادی ارجمند (۱۳۹۳) -توصیفی- تحلیلی	این پژوهش ضمن ارائه پیشنهادهایی برای رفع مشکلات منطقه و مردم کردستان به این جمع‌بندی رسیده است که باید در چهار حوزه سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و مذهبی نسبت به منطقه کردستان سیاست‌ها و رویکردها (نگاه‌ها) ی پیشین دچار تغییر و تعدیل گردد
قدسی (۱۳۹۱) -مطالعه اسناد و تحلیل محتوا	افزایش سرمایه اجتماعی به افزایش قدرت نرم و افزایش قدرت نرم به امنیت پایدار می‌انجامد
حمزه پور (۱۳۹۱) -اکتشافی	این مقاله با در نظر گرفتن گزاره‌های اصلی و کلیدی مفهوم امنیت در اسلام، موضوع، ابعاد و بنیان‌های نظری منبعث از آن برای دستیابی به مؤلفه‌های نظریه امنیت پایدار در اسلام مشتمل بر مبانی و مفهوم امنیت، منشأ و منابع تولید امنیت، هدف از تولید امنیت و روش تحصیل و حفاظت از امنیت را مورد واکاوی، تبیین و بررسی قرار می‌دهد.
لطفیان (۱۳۹۱) -اکتشافی	با اتخاذ راهبردهای بازسازی مرجعیت امنیتی مردم‌نهاد، استحکام نرم‌افزاری و سخت‌افزاری اصول امنیت پایدار، استقرار نظام آموزشی اعتلایی - ارتقایی، مهندسی ساز و کار سنجش ریاضی رفتار، تحقق شاخص‌های نظام کارگزاری در انتصاب مسئولان، پالایش گرایش‌های انحرافی و تخدیری و درنهایت، تبیین وابستگی معیشت و امنیت پایدار، دستیابی به امنیت پایدار در نظام کارگزاری جمهوری اسلامی ایران عملی و نیز از طریق راهبردهای ثبات سازی هویتی، شاخص سازی کمی و نظارت کلان و مؤثر کارآمدی نظام کارگزاری محقق می‌شود
حافظ نیا (۱۳۸۳) -اکتشافی	نتایج تحقیق حاکی از آن است که مرز مزبور در مقام انجام وظایف کنترلی خود توفیق لازم را به دلیل اقدامات یک‌طرفه و مشکلات ساختاری به دست نیاورده است.
زرقانی (۱۳۸۵) -توصیفی- تحلیلی	نتایج این تحقیق می‌گوید که در تأمین امنیت مرز عوامل متعددی دخالت دارند که بعضی از این عوامل تقریباً ثابت و در بیشتر کشورها مشابه است و بعضی عوامل خاص یک کشور یا حتی یک منطقه ویژه بوده و در گذر زمان ممکن است میزان تأثیرگذاری آن عوامل کاهش یا افزایش پیدا کند.
مهدوی (۱۳۸۶) -تحلیل اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای	جمع‌بندی نگارنده در خصوص نحوه بهینه کنترل مرزها این گونه است که بایستی یکسری راهکارها در سطح ملی از جمله توسعه تفاهم‌نامه‌های بین‌المللی با کشورهای هم‌جوار، شناسایی و برطرف نمودن مسائل مرزنشینان، اطلاع‌رسانی کافی در مورد مقررات، هماهنگی بین نهادهای مسئول و مؤثر و یکسری راهکارها در سطح ناجا از جمله تهیه طرح‌های توسعه‌ای جهت کنترل مرزها، استفاده از حمایت مردم، هماهنگی با مرزبانان، ارتقا توانمندی مأمورین و اطلاع‌رسانی به مأمورین انجام پذیرد.

نویسندگان (سال) - روش	مهم‌ترین یافته‌ها
ابراهیم‌زاده و عباسیان (۱۳۸۹) -اسنادی و کتابخانه‌ای	جمع‌بندی این مقاله بدین‌صورت است که بستن مرزها و ایجاد امنیت لازم در استان و رونق دادن به بازارچه‌های مرزی تا حد زیادی می‌تواند بر رشد و شکوفایی اقتصادی و اجتماعی منطقه و به تبع آن کاهش قاچاق، بینجامد.
احمدی مقدم (۱۳۸۹) -توصیفی تحلیلی	یافته‌ها حاکی از آن است که عواملی همچون عدالت اقتصادی، رفع تبعیض، محرومیت‌زدایی، اقدامات فرهنگی، جلوگیری از تفرقه‌افکنی، توسعه اقتصادی، بهره‌گیری از ظرفیت‌های ترانزیتی و توسعه زیرساخت‌های گردشگری می‌تواند در تأمین امنیت پایدار منطقه مؤثر باشد.
اطاعت و موسوی (۱۳۹۰) -توصیفی - تحلیلی	نتایج این تحقیق حاکی از آن است که شکاف عمیقی میان سطح توسعه‌یافتگی استان سیستان و بلوچستان نسبت به دیگر نواحی وجود دارد.
زرقانی و رضوی نژاد -توصیفی - تحلیلی (۱۳۹۲)	مطابق یافته‌های این تحقیق تا زمانی که افغانستان کشوری فقیر، بی‌ثبات و محروم باشد تهدید ناشی از مواد مخدر و تنگناهای متعدد و پیچیده ناشی از آن برای ایران پایدار خواهد بود.
پیشگاهی فرد و میرزاده (۱۳۹۰) توصیفی - تحلیلی	نتایج بررسی نشان داد که مجموعه‌ای از عوامل سیاسی، اقتصادی، تاریخی و فرهنگی به همراه ویژگی‌های ساختاری مرز و مناطق مرزی، مهم‌ترین موانع فراروی ایران در راستای مدیریت بهینه مرزهای خود با پاکستان است و توسعه همه‌جانبه مناطق مرزی، تقویت کارایی نیروهای امنیتی و مدیریت ترکیبی و یکپارچه، راهکار فائق آمدن بر این موانع است.
علی پور، صفوی، محمد حسینی (۱۳۹۰) -میدانی	یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، عوامل و مؤلفه‌های موجود در مناطق مختلف مرزی از حیث ایجاد امنیت پایدار، یکسان عمل نمی‌کنند؛ به گونه‌ای که در بلوچستان، مؤلفه‌های اجتماعی - فرهنگی و در کردستان مؤلفه‌های سیاسی - امنیتی، نقش بارزتری نسبت به سایر مؤلفه‌ها ایفا کرده‌اند.
روشن و سعادت (۱۳۹۱) -اسنادی و میدانی	طبق یافته‌های این تحقیق، ایجاد امنیت به دو عامل کنترل مرز و معیشت مرزنشینان، بستگی دارد. از طرفی بین کنترل مرز و معیشت مرزنشینان نیز رابطه متقابل و مستقیمی برقرار است. تنها توجه به یکی از عوامل مذکور در ایجاد امنیت در منطقه و استان بیهوده هست.
حیدری، انعامی، فتاحی (۱۳۹۱) تحلیلی - توصیفی	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که پاسگاه‌های مرزی، بازارچه‌های مرزی و راه‌های مرزی به ترتیب اولویت یک تا سه، جزو مؤثرترین و اثربخش‌ترین متغیرها بر روی طرح مدیریت و کنترل مرزهای شرقی کشور می‌باشند. همچنین، جامعه نمونه بر اثربخش بودن دیپلماسی، ایجاد موانع فیزیکی، استقرار و توسعه هنگ‌های مرزی و استفاده از تجهیزات فنی و الکترونیکی تأکید دارد.

نویسندگان (سال) - روش	مهم ترین یافته‌ها
قاسمی و صفی پور (۱۳۹۲) -اسنادی- پیمایشی	طبق نتایج تحقیق، اقدامات صورت گرفته در خصوص انسداد مرزهای شرقی کشور، بیشترین تأثیر را به ترتیب بر شاخص‌های واپایش تردهای غیرمجاز، کاهش تحرکات اشراار، جلوگیری از ورود انواع مواد مخدر، جلوگیری از خروج تولیدات داخلی و مدیریت و واپایش بهتر بر مرزها و کمترین تأثیر را نیز به ترتیب بر شاخص‌های افزایش سطح درآمد مرزنشینان، اشتغال‌زایی و افزایش تولید ملی داشته است.
ایزدی و دبیری (۱۳۹۲)	مطابق یافته‌های این پژوهش، پاره‌ای از زمینه‌های جغرافیایی مانند بنیادهای زیستی ضعیف، فاصله زیاد از مرکز سیاسی حکومت، وجود عوارض جغرافیایی وسیع، توسعه نامتوازن منطقه‌ای، تفاوت قومی - مذهبی با حکومت مرکزی، به‌عنوان عوامل درون‌زا و تعدادی از عوامل ژئوپلیتیکی مانند ویژگی‌های حکومت‌های همسایه، قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و ژئوپلیتیک مواد مخدر به‌عنوان عوامل برون‌زا دارای بیشترین تأثیر در شکل‌گیری گروهک‌های تروریست در جنوب شرق کشور شده است.
افشردی، جان‌پرور، احمدی پور، قصری (۱۳۹۳) -توصیفی- تحلیلی	مطابق یافته‌های این مقاله، شاخص‌های مؤثر بر مدیریت مرز در پنج قسمت واقعیت‌های جغرافیایی، ژئوپلیتیکی و استراتژیکی؛ سیاست‌ها؛ بازیگران؛ عوامل ساختاری و عوامل مرزی به‌دست آمده است. از آنجا که مرزها دارای دو طرف هستند که مکمل یکدیگرند، این شاخص‌ها عیناً در طرف مقابل نیز تکرار می‌شود و برای مدیریت مرزها باید شاخص‌ها را در دو بخش شاخص‌های درون‌مرزی و فرامرزی مدنظر قرار داد.

۳- روش تحقیق

فرآیند تحلیل در نظریه پردازی داده‌بنیاد: علل استفاده پژوهشگران از این روش در پژوهش حاضر را می‌توان با توجه به هدف پژوهش توضیح داد. پاسخ به سؤال اصلی تحقیق نیازمند اتخاذ رویکردی کیفی و درعین حال استقرایی و از جزء به کل (از داده‌های اولیه در پژوهش به سمت خلق دسته‌های مفهومی) است. به عبارت دیگر به کارگیری رویکردی «قیاسی» و مبتنی بر یک نظریه خاص (از کل به جزء) به هیچ وجه پاسخگو نیست؛ چراکه اساساً تاکنون نظریه‌ای مشخص برای تبیین عوامل مؤثر بر تأمین امنیت پایدار مرزهای شرقی کشور ارائه نشده است. این معیار کاملاً با منطق استقرایی روش داده‌بنیاد سازگار است.

گردآوری داده‌ها: در این تحقیق، منابع بکار گرفته شده در مرحله گردآوری داده‌ها عبارت است از کلیه گزارش‌هایی که نهادهای کارشناسی غیرامنیتی و انتظامی تهیه نموده و آن‌ها را منتشر نموده‌اند. مزیت استفاده از این منابع آن است که اولاً برگرفته از نظرات نخبگان حوزه‌های مختلف در این خصوص بوده و ثانیاً تنها از منظر چالش‌های امنیتی به موضوع نگاه نشده، بلکه دیدگاه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و مخصوصاً

اقتصادی در آن‌ها بکار رفته است.

استفاده از دیدگاه‌های مختلف در بررسی چالش‌های منتج به ایجاد ناامنی در شرق کشور، سبب ایجاد جامعیت هم در بررسی علل، زمینه‌ها و عوامل مداخله کننده شده و هم راهبردها و پیامدهای جامع تری را به دست داده است.

گزاره‌ها و مفاهیم استفاده شده در این پژوهش، از منابع ذیل استخراج شده‌اند:

جدول ۳- تعداد و نوع گزارش‌های مطالعه شده

ردیف	منبع گزارش	فراوانی
۱	گزارش‌های معاونت پژوهش‌های سیاست خارجی مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام	۱۵
۲	مقالات علمی- پژوهشی موجود در پایگاه مقالات جهاد دانشگاهی (SID)	۱۵
۳	گزارش‌های مرکز پژوهش‌های مجلس در خصوص شرق کشور به خصوص استان سیستان و بلوچستان	۹
۴	مقالات همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ چالش‌ها و رهیافت‌ها	۳۰۰

مطالعه این تعداد سند از مراجع مختلف و استفاده از دیدگاه‌های کارشناسان با حوزه‌های تخصصی متفاوت، کمک شایانی به دستیابی به کفایت نظری در خصوص چالش‌های امنیتی منطقه شرق کشور نمود.

نمونه گیری و اشباع نظری: با توجه به اینکه در روش داده بنیاد بایستی به مرور و پس از مطالعه و جمع بندی سخنرانی‌ها، متون و دیگر مراجع تحت بررسی، کفایت نظری حاصل شود - بدین معنا که پس از اضافه نمودن مطالب دیگر پس از نیل به کفایت نظری، تغییر بنیادینی در مدل ایجاد نشود - لذا بایستی متون و سخنرانی‌های اولیه که شکل دهنده مدل می‌باشند از جامعیت مناسبی برخوردار باشند تا شاکله مدل از قوام مناسب برخوردار باشد. از این رو، انتخاب متون و سخنرانی‌ها در این مدل تصادفی نبوده و کاملاً آگاهانه هست. در واقع نگارنده و محقق پس از مطالعه موارد متعدد از مراجع در اختیار، متونی را که دارای بیشترین جامعیت می‌باشند در صدر مطالعه و استخراج مفاهیم و مقولات قرار می‌دهد تا به مرور و با بررسی موارد دیگر، از تغییرات مدل کاسته شده و بر ائقان و تواتر آن افزوده گردد.

پس از مطالعه منابع مختلف، مقالات ذیل از لحاظ موضوعی به عنوان مقالات جامع انتخاب گردیدند.

جدول ۴- اولویت بندی مقالات جهت تحلیل

کد	عنوان اولویت
A	مدیریت استراتژیک عامل تعیین کننده تهدیدها و فرصت‌ها (رویکردی بر تهدیدات جغرافیایی)
B	تبیین عوامل ناامنی در جنوب شرق ایران
C	بررسی شیوه‌ها و سیاست‌های مدیریت مرزها و نقش آن در امنیت مرز نمونه موردی: مرزهای شرقی ایران، خراسان رضوی با افغانستان
E	تحلیل ظرفیت‌های ژئوپلیتیک جنوب شرق و تأثیر آن بر منافع ملی ایران
F	ارزیابی تهدیدات امنیت ملی در مناطق مرزی شمال ایران
H	عوامل مؤثر در امنیت مرزی با تأکید بر مرز شرقی ایران و افغانستان
G	مرزهایی برای بلوچستان
D	تحلیل ظرفیت‌های ژئوپلیتیک جنوب شرق و تأثیر آن بر منافع ملی ایران

پس از گردآوری داده‌ها، نوبت به مرحله تجزیه و تحلیل آن‌ها می‌رسد. رکن اساسی در فرآیند تحلیل روش داده‌بنیاد «کدگذاری» است. فرآیند تفکیک داده‌های حاصل از نمونه‌گیری، توصیف و بیان آن‌ها با عباراتی کوتاه در یک جدول را کدگذاری گویند. (رودی، ۱۳۸۷، ص ۱۱۰) فرآیند تحلیل شامل سه نوع کدگذاری باز^۱، کدگذاری محوری^۲ و کدگذاری انتخابی^۳ و نیز یادداشت نظری^۴ است.

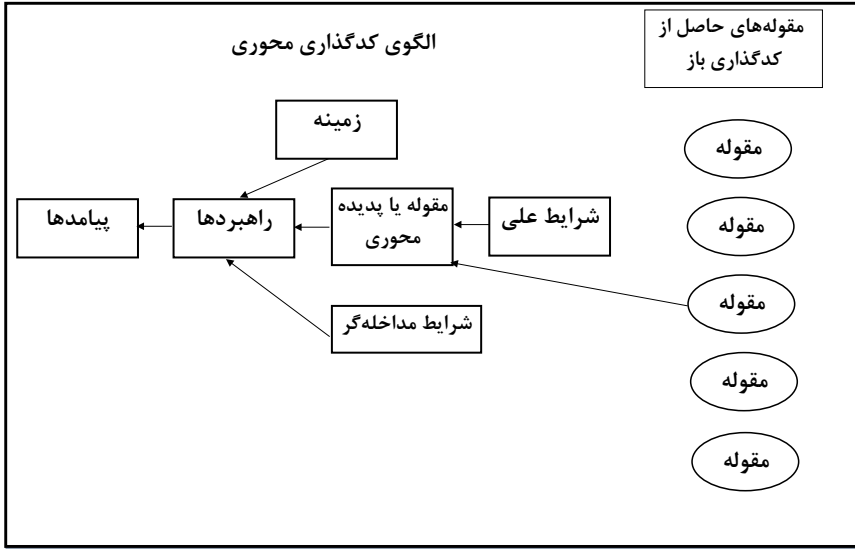
کدهای محوری در که در الگوسازی نهایی مورد استفاده قرار می‌گیرند عبارت‌اند از:

۱. شرایط علی^۵: مقوله‌هایی مربوط به شرایطی که بر مقوله محوری تأثیر می‌گذارند؛
۲. زمینه^۶: شرایط خاصی که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند؛
۳. مقوله محوری^۷: یک صورت ذهنی از پدیده‌ای که اساس فرآیند است؛
۴. شرایط مداخله‌گر^۸: شرایط زمینه‌ای عمومی که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند؛
۵. راهبردها^۹: کنش‌ها یا برهم‌کنش‌های خاصی که از پدیده محوری منتج می‌شود؛
۶. پیامدها^{۱۰}: خروجی‌های حاصل از استخدام راهبردها.

نمای الگوی ساخته شده در فرآیند روش نظریه پردازی داده‌بنیاد در شکل ۴ است.

1. Open coding
2. Axial coding
3. Selective coding
4. Theoretical memorandum
5. Causal Conditions
6. Context Conditions
7. Core Category or Phenomenon
8. Intervening Conditions
9. Strategies
10. Consequences

شکل ۴- الگوی فرآیند روش نظریه پردازی داده بنیاد (رویکرد استراس-کوربین)

۴- یافته‌های تحقیق

یکی از مهم‌ترین چالش‌های انجام این تحقیق، دستیابی به منابع مورد نیاز جهت جستار موضوعات تأمین‌کننده یا برهم‌زننده امنیت در مناطق شرقی کشور بوده که در این باره، تلاش‌های زیادی صورت گرفته است.

مهم‌ترین مانعی که بر سر راه گردآوری منابع لازم وجود داشت، محرمانگی گزارش‌های تهیه‌شده در این خصوص توسط نهادهای امنیتی و انتظامی است.

با مرور مفاهیم و کدهای باز احصا شده و دسته‌بندی اولیه آن‌ها، جدول کدگذاری محوری نهایی پس از چند بار عرضه کردن کدهای باز از مقالات مختلف بدین شکل تشکیل می‌شود.

جدول ۵- جدول نهایی کدگذاری

کد مفاهیم	کدگذاری محوری	کدگذاری انتخابی
C11, C22, C23, E12, F03, F15	عدم وجود حفره‌های دولت (همانگی بین دستگاه‌های مختلف مسئول)	شرایط علی
A37, A40, A41, C23, E12, F17	از بین بردن فقر فرهنگی/اقتصادی/ اجتماعی (ایجاد زیرساخت‌های حمل‌ونقل و اقتصادی)	
E13, F14, D01	بهره‌مندی از منابع و پتانسیل‌های بالقوه (استفاده از ظرفیت نخبگان بلوچ جهت پایان دادن به اختلافات مذهبی و قومی/ عوامل واجد کارکردهای تولیدکننده قدرت)	

کد مفاهیم	کد گذاری محوری	کد گذاری انتخابی
A37, C13	گسترش توسعه سیاسی و بازی دادن افکار عمومی در تصمیمات و تصمیم سازی ها	شرایط علی
A40, B36, B37, B38	تمرکز بر ساخت هویت درونزا در افشار مردم منطقه	
F05	افزایش توان نظامی داخلی	
F11	برنامه ریزی و سیاست گذاری و میزان هوشمندی و خرد رهبران سیاسی دولت تهدید شده بر میزان امنیت مؤثر است	زمینه
B21, B23, C09, C10, C12, C16, C17, C18, C22, E04, E05, E10, H05, H14, H15, D01, D02	گسترش زیرساخت های اقتصادی - زیست محیطی	
B19, B32, C10, C14, E26, F05, F18, H13, D01	گسترش زیرساخت های امنیتی - پدافند غیرعامل	
A40, A41, B22, B38, C10, C15, C19, C23, E04, E05, D01, D02	گسترش زیرساخت های فرهنگی - اجتماعی	
A37, B20, C04, C10, E12, F09, F10, D01	گسترش زیرساخت های سیاسی - قانونی	
A41, C10	گسترش زیرساخت های مذهبی	
A03, A24, A26, A27, A30, A36, A42, B01, B10, B27, B29, B30, B31, B39, B52, B53, B54, B55, B56, B57, B58, B59, C03, C21, C22, C25, C27, E14, E27, F04, F09, F16, F18, H01, H06, H08, H10, H11	اقلیت های قومی و مذهبی با سرمنشأ خارجی و اختلافات آن ها با حکومت مرکزی / حمایت مالی از تفرقه داخلی / بی ثباتی کشورهای همسایه / منابع مشترک با همسایگان / مراکز حساس و آسیب پذیر مرزی / شیوع اندیشه های وهابی / سرمایه گذاری و تبلیغات کشورهای سنی مذهب / رخنه عوامل دشمن / احساس برتری دشمن / همسایه نسبت به کشور	
B49, C06, C29, E10, E11, E24, H04, H07, G04	قاچاقچیان بین المللی / قاچاقچیان و اشرار / قاچاق مواد مخدر /	شرایط مداخله گر
A39, B09, B25, B39, B43, B47, C02, E02, E10, E12, E22, F17, H05, H13, H14, H15, D02	محرومیت های فرهنگی (ناآگاهی و بی سوادی)، اجتماعی (بدنه لاغر نخبگی)، امنیتی، اقتصادی (فقر) اختلاف طبقاتی / عقب ماندگی اقتصادی از سایر استان ها / فقدان زیرساخت های حمل و نقل و اقتصادی / توسعه نیافتگی مناطق مرزی / تفاوت فاحش قیمت خدمات و کالاها بین دو کشور / بیکاری / نارضایتی عمومی / آب لوله کشی / امکانات پزشکی / جاده مناسب	

کد مفاهیم	کدگذاری محوری	کدگذاری انتخابی
C19, E13, E23, G03	فقدان دید ملی در نخبگان بلوچ و متمایل بودن آن‌ها به اختلافات مذهبی و قومی / اهمیت یافتن هویت‌های مذهبی به جای ملی /	شرایط مداخله‌گر
B11, B32, E15	وفور سلاح‌های جنگی و خریدوفروش آن‌ها / دسترسی آسان به سلاح /	
A29, A33, B04, B28, B29, B30, B56, E17, F04, H01, H12	حضور ارتش امریکا / حضور و دخالت قدرت‌های فرامنطقه‌ای /	
A01, A02, A04, A05, A08, A09, A13, A14, A15, A16, A17, A18, A19, A20, A23, A31, A32, A45, B41, B46, B50, C01, C14, C16, C26, E02, E03, E04, E08, E09, E28, F07	انزوای جغرافیایی / ویژگی‌های مرز (وسعت مناطق مرزی / عدم کنترل دقیق مناطق مرزی / فاصله از مرکز کشور / شکل هندسی مرز / نقاط کور و مخفی گاه‌ها / مناطق حساس و حیاتی آسیب‌پذیر / وجود مرز آبی / تنوع انواع مختلف مرز (کوهستانی - بیابانی و دریایی) /	
A20, A25, A32, A47, E16, E20, E21	شرایط محیطی (سیلاب‌های مداوم / کاهش منابع طبیعی شیرین / کوهستان‌ها و ارتفاعات / مناطق بیابانی خالی از سکنه / کمبود منابع آبی / حوادث طبیعی نظیر سیل و خشک‌سالی) /	
A09, A10, A11, A12, A46, B33, E06, F06, F12, D01	موقعیت ژئوپلیتیک کشور	
A03, A22, A35, A38, A41, A43, A44, B02, B03, B27, B31, B36, B38, B39, B42, B44, B45, B46, B51, B59, C19, C28, E01, E07, E13, E19, E23, E29, F08, F13, F16, H16, G02	عوامل قومی داخلی همچون حساسیت مردم منطقه به همدیگر / تنوع قومی و زبانی / ساختار قبیله‌ای / ویژگی‌های قومیتی / ناسیونالیسم قومی / تجانس زبانی، قومیتی و مذهبی با بلوچ‌های بیرون مرز / ازدواج بین افراد طرفین مرز / اختلاف شیعه و سنی / تنش‌های فرقه‌ای / گروه‌های سیاسی محلی گرا / رقابت سیاسی	
	کم شمار بودن نخبگان منطقه / مهاجرت نخبگان	
A21, A28, C07, E09, E18, E25, H02	حضور گروه‌های مهاجر افغان / تردهای اتباع مهاجر /	
H17	پراکندگی جمعیت / کمی جمعیت	
B48, C05, C08, C30, H03	گروه‌های معاند / وجود گروه‌های تروریستی /	
F09	مشکلات کارکنان مرزی (نبودن امکانات بر ای حضور خانواده‌های کارکنان / مشکلات روحی ناشی از دوری خانواده‌ها / زندگی در شرایط سخت / حقوق ناکافی / غیربومی بودن / فقدان امکانات اولیه)	

کد مفاهیم	کدگذاری محوری	کدگذاری انتخابی
C11	هماهنگی بین دستگاه‌های مختلف مسئول	راهبردها
C23	نگهداشت نخبگان هم‌راستا با سیاست‌های نظام در منطقه	
B05, C24, F11	برنامه‌ریزی و اتخاذ تدابیر ویژه و تدوین قوانین مناسب	
C13, C17, C18, C20	استفاده از ظرفیت مردم منطقه جهت توسعه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی	
C19	تقویت هویت ملی در مناطق مرزی	
C12	حفظ جمعیت بومی در منطقه	پیامدها
H15	کنترل قاچاق کالا (از بین رفتن اقتصاد زیرزمینی/ایجاد اشتغال غیر کاذب/افزایش درآمدهای دولت)	
B05	تأمین امنیت پایدار در مناطق شرقی کشور	مقوله محوری

کلیه موارد موجود در جدول در قالب نمودار استاندارد روش داده‌بنیاد به شکل زیر، الگوسازی شده است.

شکل ۵- الگوی راهبردی تأمین امنیت پایدار مرزهای مناطق شرقی کشور

۵- بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱- بحث

مقوله امنیت با توجه به جایگاه برتری که در میان دیگر ابعاد کلان و زیرساختی جوامع دارد، همواره یکی پرکاربردترین موضوعات موردعلاقه پژوهشگران راهبردی بوده است. از این رو پژوهش‌های متعددی حول این موضوع انجام شده و صاحب‌نظران مختلفی پیرامون به اظهار نظر پرداخته‌اند. زمینه فعالیت هر یک از پژوهشگران سبب شده تا این موضوع از زوایای مختلف مورد بررسی واقع شود.

پژوهشگران حوزه ژئوپلیتیک، مقوله امنیت در سرحدات کشور را بیشتر محدود به موضوعاتی همچون مرزها، آمایش سرزمینی، عوارض طبیعی، همسایگان خارجی و موضوعاتی از این دست دانسته‌اند. صاحب‌نظران عرصه فرهنگی اجتماعی، ارتباط معناداری میان امنیت و مقوله‌های مذهبی، اقوام و طوایف برقرار می‌دانند. نظریه پردازان نظامی، مباحث مرزی، نوع مرزها، استحکامات مرزی و پدیده‌هایی همچون قاچاق مواد مخدر را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر امنیت می‌دانند. نگارندگان مقالات با پیش‌زمینه اقتصادی نیز تفاوت پیشرفت اقتصادی و توسعه انسانی میان مناطق مرزی با مرکز کشور و همچنین مباحثی همچون بیکاری، تورم، فقر و مواردی از این قبیل را به‌عنوان مؤثرترین عوامل بر امنیت قلمداد می‌کنند.

اما امنیت مرزی مقوله‌ای دارای ابعاد چندگانه است که به‌تمامی موارد گفته شده وابسته بوده و از تمام آن‌ها تأثیر می‌پذیرد. از این رو انجام پژوهش‌هایی از این دست که نگاه فرا تحلیلی داشته و تلاش شده تا در آن از تمام زوایای موجود به موضوع امنیت مرزهای شرقی کشور نگاه شود، اجتناب‌ناپذیر است.

تحقیقات پیشین در راستای موضوع تحقیق که برخی از مهم‌ترین آن‌ها در جدول شماره ۱ (پیشینه پژوهش) مورد بررسی قرار گرفتند را می‌توان در موضوعات اصلی زیر دسته‌بندی نمود:

۱. امنیت مرزها (عموماً از دیدگاه ژئوپلیتیک)
۲. امنیت پایدار و ابعاد آن
۳. مباحث مدیریت مرزی و شاخص‌های مؤثر در آن
۴. قاچاق کالا و ابعاد امنیت اقتصادی
۵. سیاست خارجی کشور و تأمین امنیت مرزها
۶. تروریسم در مرزهای جنوب شرقی کشور

با نگاهی اجمالی به نتایج به‌دست آمده از این تحقیق و مقایسه با نتایج تحقیقات دیگر

در این حوزه می توان گفت که در این تحقیق، با توجه به نگاه جامعی که مدل داده بنیاد به دست می دهد و گستره تحقیقاتی که به عنوان داده در این تحقیق مورد استفاده واقع شده، جامعیت مناسبی جهت احصای راهبردهای نیل به امنیت پایدار در اختیار خوانندگان قرار می دهد، به طوری که یافته های پژوهش علاوه بر دسته های شش گانه فوق، ابعاد دیگری را نیز در راستای پاسخ به سؤال اصلی ارائه کرد.

۵-۲- نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها

یافته های تحقیق بیانگر آن است که موضوعاتی همچون عدم وجود حفره های دولت، از بین بردن فقر فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، منابع و پتانسیل های بالقوه از جمله نخبگان منطقه، ایجاد و بهینه سازی زیرساخت های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، گسترش توسعه سیاسی و بازی دادن افکار عمومی در تصمیمات و تصمیم سازی ها، تمرکز بر ساخت هویت درون زادر اقشار مردم منطقه، افزایش توان نظامی داخلی، برنامه ریزی و سیاست گذاری و میزان هوشمندی و خرد رهبران از جمله موضوعاتی است که در زمره شرایط علی ایجاد امنیت پایدار در مرزهای شرقی کشور می باشند.

همچنین قاچاقچیان بین المللی، اشرار و اقدامات آن ها، محرومیت های فرهنگی (ناآگاهی و بی سوادی)، اجتماعی (بدنه لاغر نخبگی)، امنیتی، اقتصادی (عقب ماندگی اقتصادی از سایر استان ها، فقدان زیرساخت های حمل و نقل، بیکاری، امکانات پزشکی)، نحوه تعامل نخبگان با موضوع، دسترسی آسان به سلاح و خرید و فروش آن، حضور و دخالت قدرت های فرامنطقه ای از درگاه اقلیت های قومی و مذهبی، حمایت مالی از تفرقه داخلی، منابع مشترک با همسایگان، شیوع اندیشه های وهابی، انزوای جغرافیایی و ویژگی های خاص مرز، شرایط محیطی، موقعیت ژئوپلیتیک کشور و استان، حساسیت های قومی - مذهبی منطقه و مردم آن، گروه های معاند و مشکلات کارکنان مرزی از جمله شرایط مداخله گر در تأمین امنیت پایدار مرزهای شرقی کشور هست. گسترش زیرساخت های اقتصادی - زیست محیطی، زیرساخت های امنیتی - پدافند غیرعامل، زیرساخت های فرهنگی - اجتماعی، زیرساخت های سیاسی - قانونی و زیرساخت های مذهبی در زمره عوامل زمینه ای در این مدل قرار می گیرند.

در نهایت، آنچه به عنوان پیامدهای تأمین امنیت پایدار در قالب نتایج این مقاله احصا گردیده عبارت است از: حفظ جمعیت بومی در منطقه، کنترل قاچاق کالا (از بین رفتن اقتصاد زیرزمینی/ ایجاد اشتغال غیر کاذب، افزایش درآمدهای دولت) و از بین رفتن تهدیدهای سیاسی/امنیتی و اقتصادی.

یکی از دسته بندی های مهم در این مدل، دسته بندی با عنوان راهبردهای تأمین

امنیت پایدار هست که بر مبنای تحلیل محتوای متون به دست آمده است. این راهبردها که می‌توان از آنها به عنوان پیشنهادهای عملیاتی پژوهش یاد کرد عبارت‌اند از:

- هماهنگی بین دستگاه‌های مختلف مسئول
- نگهداشت نخبگان هم‌راستا با سیاست‌های نظام در منطقه
- توسعه زیرساخت‌های اقتصادی مانند گردشگری، بازارچه‌های مرزی و ...
- توسعه راهکارهای پدافند غیرعامل
- استفاده گسترده از رسانه‌های مختلف جهت معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در استان
- استفاده از ابزارهای مدرن کنترل مرز
- برنامه‌ریزی و اتخاذ تدابیر ویژه
- استفاده از ظرفیت مردم منطقه جهت توسعه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی
- تقویت هویت ملی در مناطق مرزی

مسیری که این تحقیق پیموده است مسیری است که تا نیل به‌غایت و دستیابی به الگوی تأمین امنیت پایدار، بایستی تحقیقات و تلاش‌های پژوهشی متعددی انجام پذیرد. یکی از محدودیت‌های این تحقیق و امثال آن این است که به گزارش‌های محرمانه‌ای که توسط نهادهای انتظامی و امنیتی نوشته می‌شود دسترسی ندارد. لذا پیشنهاد می‌شود تا تلاشی از جانب نهادهای امنیتی و انتظامی صورت پذیرد تا بخش بیشتری از داده‌ها در صورت امکان از حالت طبقه‌بندی خارج شود تا بتوان تحلیل‌های واقع‌بینانه‌تری ارائه نمود. علاوه بر پیشنهادهای عملیاتی فوق در ادامه برخی پیشنهادهای تحقیقاتی نیز ارائه می‌گردد.

- انجام تحقیق با محوریت راهبردهای تأمین امنیت پایدار
- بررسی نقش نهادهای مؤثر در تأمین امنیت پایدار مرزهای شرقی (بررسی نهادی)
- انجام تحقیقات مشابه در حوزه‌های دیگر مرزی (مرزهای آبی - دریایی، مرزهای غربی و شمال غربی)
- دسته‌بندی تهدیدات امنیتی و بررسی دقیق‌تر پیرامون هر یک

۶- منابع

۱-۱- منابع فارسی

۱. آزر، ادوارد ای و این مون، چونگ (۱۳۷۹). امنیت در جهان سوم، ترجمه پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی
۲. احمدی پور، زهرا، حیدری موصولو، طهمورث، میرجلالی، اکبر (۱۳۹۰). تبیین عوامل ناامنی در جنوب شرق ایران، فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی.
۳. احمدی مقدم، اسماعیل (۱۳۹۰). راهبردهای انتظامی در جغرافیای سیستان و بلوچستان، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، شماره چهارم، سال سوم.
۴. افتخاری، اصغر (۱۳۸۱). مراحل بنیادین در مطالعات امنیت ملی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی
۵. افتخاری، اصغر (۱۳۸۵). کالبدشناسی تهدید، دانشگاه امام حسین (ع)، تهران.
۶. افشردی، محمد حسین و جان پرور، محسن و احمدی پور، زهرا و قصری، محمد (۱۳۹۳). تبیین شاخص های مؤثر در مدیریت مرزها، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال دهم، شماره دوم.
۷. ایزدی، حسن و دبیری، علی اکبر (۱۳۹۲). ارزیابی جغرافیای تروریسم در جنوب شرقی ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال نهم، شماره اول.
۸. بوزان، باری و ویور، الی و دو ویلد، پاب (۱۳۸۶). چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت، ترجمه علیرضا طیب، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی
۹. بوزان، باری (۱۳۷۹). مردم دولت ها و هراس، مترجم، ناشر، پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران.
۱۰. بهرامی، محمد (۱۳۸۲). قرآن و مسئله امنیت ملی، مجله پژوهش های قرآنی، شماره ۳۵-۳۶
۱۱. پیشگاهی فرد، زهرا و میرزاده کوهشاهی، مهدی (۱۳۹۰). تبیین موانع مدیریت بهینه مرزهای ج.ا.ایران و پاکستان، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال نهم، شماره ۳۵.
۱۲. جاسبی، عبدالله (۱۳۶۸). اصول و مبانی مدیریت، واحد انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.
۱۳. جوادی ارجمند، محمدجعفر؛ توکلیان، سیدمحسن؛ قمریان نصرآبادی، ناهید (۱۳۹۳). بررسی نقش هویت قومی بر امنیت پایدار، مطالعه موردی منطقه کردستان ایران، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین المللی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شماره ۲۱.
۱۴. حافظ نیا (۱۳۸۵). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.
۱۵. حسینی، سیدناصر (۱۳۸۶). مدیریت استراتژیک عامل تعیین کننده تهدیدها و فرصت ها (رویکردی بر تهدیدات جغرافیایی، مرزی، درون مرزی و برون مرزی)، مدیریت نظامی،

- زمستان، شماره ۲۸، ص ۱۴۱-۱۶۸.
۱۶. حمزه پور، علی (۱۳۹۱). مؤلفه‌های نظریه امنیت پایدار در اسلام، فصلنامه آفاق امنیت، سال پنجم، شماره چهاردهم.
۱۷. حیدری، محمد و انعامی، سهراب و فتاحی، فرهاد (۱۳۹۱). ژئوپلیتیک مرز و الگوی مدیریت و کنترل مرزهای شرقی ایران، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هشتم، شماره سوم.
۱۸. دهقان، یدالله و حقوقی، محمد (۱۳۹۱). جایگاه استان سیستان و بلوچستان در نظم و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، مشهد.
۱۹. رنجبر، مقصود (۱۳۸۵). مفهوم امنیت در اندیشه‌های سده میانه، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال نهم، شماره اول، بهار.
۲۰. روشن، علی اصغر و سعادت، حسن (۱۳۹۱). بررسی نقش و کارکرد کنترل مرز استان خراسان رضوی با افغانستان و تأثیر آن بر امنیت استان، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال هشتم، شماره سوم.
۲۱. زرقاتی، سید هادی و رضوی نژاد، مرتضی (۱۳۹۱). ژئوپلیتیک مواد مخدر و تأثیر آن بر امنیت مرز و مناطق مرزی شرقی (نمونه موردی: مرز خراسان رضوی با افغانستان)، پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، سال اول، شماره اول.
۲۲. زرقاتی، سید هادی (۱۳۸۵). عوامل مؤثر در امنیت مرزی با تأکید بر مرز شرقی ایران و افغانستان، مجله علوم جغرافیایی.
۲۳. سیف، اله‌مراد (۱۳۹۱). راهبردهای اقتصادی امنیت پایدار، فصلنامه آفاق امنیت، سال پنجم، شماره چهاردهم.
۲۴. شعبانی، ناصر و دهقان، یدالله (۱۳۹۴). محیط‌شناسی امنیتی - انتظامی استان سیستان و بلوچستان، تهران: شرکت چاپ و انتشارات راه فردا، انتشارات ناجی نشر.
۲۵. عندلیب، علیرضا (۱۳۸۲). تأثیر تحولات آینده عراق بر تعاملات مرزی مناطق غرب ایران، فصلنامه جغرافیای نظامی و امنیتی، سال اول، پیش شماره ۴ تهران، زمستان.
۲۶. قاسمی، محمد و صفی پور، محسن (۱۳۹۲). بررسی اقدامات انسدادی مرز استان سیستان و بلوچستان بر امنیت استان از دیدگاه صاحب نظران، پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، سال اول، شماره چهارم.
۲۷. قدسی، امیر (۱۳۹۱). قدرت نرم و امنیت پایدار جمهوری اسلامی ایران در پرتو باز تولید سرمایه اجتماعی، فصلنامه آفاق امنیت، سال پنجم، شماره شانزدهم.
۲۸. گروهی از نویسندگان (۱۳۹۰). جغرافیا، توسعه، دفاع و امنیت در جنوب شرق کشور: مجموعه مقالات همایش سراسری، تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع)، دانشکده و پژوهشکده پیامبر اعظم (ص).
۲۹. لطفیان، هدایت (۱۳۹۱). تحقق امنیت پایدار و کارآمدی نظام کارگزاری، فصلنامه آفاق

امنیت، سال پنجم، شماره چهاردهم.

۳۰. متقی، افشین و کاویانی راد، مراد و نجفی، سجاد (۱۳۹۴). رابطه امنیت زیست‌محیطی با امنیت ملی (مطالعه موردی بیوتوروریسم)، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست و دوم، شماره ۸۳.
۳۱. مجتهدزاده، پیروز (۱۳۷۹). ایده‌های ژئوپلیتیک و واقعیت‌های ایرانی، نشر نی، تهران.
۳۲. معین، محمد (۱۳۷۸). فرهنگ فارسی معین، نشر سی گل، تهران، ج ۱.
۳۳. مهدوی، داوود (۱۳۸۶). چالش‌ها و چشم‌اندازهای کنترل مؤثر مرزها، دوم‌هنامه توسعه انسانی پلیس، سال چهارم، شماره ۱۵.
۳۴. میرعرب، مهرداد (۱۳۷۹). نیم‌نگاهی به مفهوم امنیت، ترجمه سید عبدالقیوم سجادی، مجله علوم سیاسی، سال سوم، شماره نهم، تابستان.
۳۵. نویدنیا، منیژه (۱۳۸۵). تأملی نظری در امنیت اجتماعی؛ با تأکید بر گونه‌های امنیت، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال نهم، شماره اول، بهار.
۳۶. هاگت، پیتر (۱۳۷۶). جغرافیا ترکیبی نو، شاپور گودرزی نژاد، تهران، سمت، ج ۲.

۶-۲- منابع لاتین

37. Agnew. John. (1998), **geopolitics**, Encyclopedia-Encarta, C.D.
38. Job, Brianl. (2005). **The Insecurity Dilemma: National, Regime, And State Securities in The Third World**, In Job. The Insecurity Dilemma.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

